

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОВОЄННИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

О. М. НЕЧИПОРЕНКО,

*д.е.н., заступник директора з наукової роботи, ННЦ «Інститут
аграрної економіки», м. Київ, Україна
E-mail: o.nechyporenko57@gmail.com*

В. В. РОССОХА,

*д.е.н., професор, головний науковий співробітник відділу
економіки регіонального розвитку та прогнозування,
ННЦ «Інститут аграрної економіки», м. Київ, Україна
E-mail: rossokha@ukr.net*

Анотація. Стабільне й ефективне функціонування сільського господарства в умовах сьогодення набуло пріоритетного значення у забезпеченні продовольчої незалежності держави. Проте російське військове вторгнення і тимчасова окупація частини території України спричинили значні руйнівні наслідки у сфері сільськогосподарського виробництва. Метою статті є аналіз стану сільського господарства в умовах війни та окреслення структурної трансформації в період повоєнної відбудови. Завдання окреслено визначенням обсягів втрат аграрного сектору від російської агресії та вибором вектору трансформаційних зрушень його повоєнної відбудови і подальшого розвитку. Емпірична база включає інформацію Інституту аграрної економіки, Міністерства аграрної політики та продовольства України, наукових та оглядових публікацій. Теоретичне і прикладне опрацювання інформації спирається на табличні методи – для побудови рядів динаміки виробництва продукції й окреслення систем ведення сільськогосподарського виробництва; методи системного аналізу – для порівняльних характеристик функціонування індивідуального і корпоративного секторів сільського господарства, виявлення причин і наслідків проблемної ситуації в галузі; абстрагування – для виділення найсуттєвіших ознак, властивостей і зв'язків, які характеризують розвиток аграрного сектору; обґрунтування та узагальнення – для встановлення закономірностей подальшого розвитку сільського господарства. У результаті дослідження встановлено, що аграрний сектор економіки України зазнав значних втрат від проведення бойових дій. Обґрунтовано переваги й недоліки індивідуального і корпоративного секторів сільського господарства. Переваги й недоліки корпоративного сектору або великотоварного аграрного бізнесу в Україні представлено на прикладі функціонування агрохолдингів. Доведено переваги індивідуального сектору в забезпеченні внутрішнього споживчого

ринку. Обґрунтовано шляхи повоєнної відбудови сільського господарства на засадах фермерства відповідно до рекомендацій ООН і спільної аграрної політики Європейського Союзу.

Ключові слова: сільське господарство; воєнні дії; корпоративний сектор; індивідуальний сектор; фермерство, розвиток.

Актуальність.

Стаття присвячена актуальним проблемам трансформаційних зрушень, які виникли в аграрному секторі економіки внаслідок повномасштабної війни й тимчасової окупації російськими агресорами частини території України. Активні бойові дії спричинили низку значних деструктивних впливів на аграрну сферу. Зруйновано й суттєво пошкоджено багато сільськогосподарських і переробних підприємств. Скоротилися площі вирощування культур та обсяги виробництва продукції рослинництва. Мають місце розриви логістичних ланцюгів, блокування ринків збуту. Катастрофічно скорочуються можливості експорту зернової продукції. Ускладнилося функціонування галузей тваринництва. Зазнали шкоди й значних втрат тваринницькі комплекси й поголів'я тварин. Зменшилося виробництво сировини для переробної промисловості галузі молочного і м'ясного скотарства та свинарства. Птахівництво втрачає зовнішні ринки збуту.

Функціонування сільськогосподарського виробництва в умовах постійних дисбалансів і стагнаційно-регресивних викликів спричиняє деградацію ринку аграрної продукції, що негативно впливає на продовольчу безпеку вітчизняної економіки. В умовах воєнних дій локальні продовольчі ринки в основному забезпечуються продукцією фермерських і особистих селянських господарств,

які довели стійкість свого існування й розвитку та переваги над великотоварним виробництвом.

Повоєнна відбудова сільського господарства спирається на проблему завданих аграрному сектору економіки збитків від російської агресії та вектору структурних трансформацій подальшого розвитку сільського господарства України на засадах фермерства відповідно до рекомендацій ООН і спільної аграрної політики ЄС з надання підтримки фермерським господарствам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Трансформації у зерновій галузі воєнного періоду з прогнозуванням втрат посівних площ і обсягів врожаю зернових культур у регіонах ведення бойових дій у натуральному й вартісному вимірі досліджують Cheremisina S., Rossokha V., Mazurenko O. [1]; виробництво зерна в умовах обмеженості водних і земельних ресурсів – Qiuxiang Jiang an Sd Zilong Wang [2]. Розробкою параметрів забезпечення продовольчої безпеки зернового ринку займаються Preeti Kapuria and Roshan Saha [3]. Вплив підвищення ефективності зернової галузі на рівень продовольчої безпеки та сталий розвиток економіки країни опрацьовують K. Tîreucov, S. Mizanbekova, B. Kalykova [4].

На важливості підтримки тваринництва на базі сімейних господарств

фермерського типу наголошує Ю. Кернасюк [5]. Вагомий вклад у ґрунтовне дослідження основних викликів, які негативно впливають на системи тваринництва з пропозиціями вірогідних заходів щодо покращення продовольчої та харчової безпеки зробили Eeswaran R., Nejadhashemi A. P., Faye A. [6]. Вивченням особливостей і перспектив розширення можливостей дрібних фермерів у виробництві яловичини в Індонезії займаються Agus A., Mastuti Widi T.S. [7]. Проблемам розвитку тваринництва в країнах, що розвиваються присвятили своє дослідження D. Enahoro, S. Bahta, C. Mensah [8]. Опрацюванням глобального негативного впливу пандемії COVID-19 на світове виробництво, ланцюгів поставок і ціни на м'ясо займаються Ijaz M., Yar MK, Badar I.H., Ali S., Islam M.S., Jaspal M.H. [9]. Глобальні проблеми впливу війни в Україні на світові товарні ринки вивчають John Baffes and Peter Nagle [10].

Мета дослідження: окреслення трансформаційних зрушень у сільськогосподарському виробництві внаслідок воєнних дій і концептуальних засад повоєнної відбудови й подальшого розвитку сільського господарства.

Матеріали та методи дослідження.

Емпіричну базу дослідження становлять опрацьовані статистичні дані, наукові публікації періодичних та оглядових видань. У процесі дослідження використано табличний метод – для встановлення динаміки виробництва сільськогосподарської продукції та порівняльних характеристик господарських систем сіль-

ського господарства; методи проблемного аналізу – для з'ясування проблем функціонування сільського господарства в умовах війни; системного аналізу – для окреслення структури господарських систем сільського господарства й характеристики їх взаємодії з навколишнім і внутрішнім середовищем; порівняльного аналізу для визначення переваг і недоліків у діяльності секторів сільського господарства; причинно-наслідкового аналізу – для встановлення причин, які призвели до появи проблемної ситуації і наслідків її розгортання; абстрагування – для виділення найсуттєвіших ознак, властивостей і зв'язків; обґрунтування та узагальнення – для встановлення загальних властивостей і ознак подальшого розвитку сільського господарства.

Результати дослідження та їх обговорення.

Повномасштабна війна з росією спричинила значні розлади у функціонуванні й розвитку сільськогосподарського виробництва. Площа посівів лише основних сільськогосподарських культур у 2022 р. була зменшена порівняно з 2021 р. майже на 3,0 млн га, від 16,9 до 14,2 млн га, що становить 16,0%. Виробництво зернових культур у 2022 воєнному році скоротилося порівняно з 2021 р. майже на 32,2 млн тонн або 37,4%, цукрових буряків – на 2,1 (10,7%), а соняшнику – на 5,8 (35,6%). Водночас виробництво сої і ріпаку зросло на 199,6 (5,7%) та 310,3 тис. тонн, або 10,6% відповідно (табл. 1).

За даними табл. 1, обсяги вирощування м'яса худоби і птиці зменшилося на 355 тис. тонн або на 10,7%, виробництва молока – на 1071,6

1. Виробництво сільськогосподарської продукції

Продукція	Роки					2022 р. +,- до 2021 р.
	2018	2019	2020	2021	2022	
1	2	3	4	5	6	7
Рослинництво (тис. тонн)						
Зернові та зернобобові, всього, тис. тонн	70056,5	75143,2	64932,9	86010,4	53812,2	-32198,2
у т. ч. пшениця	24605,8	28327,9	24877,4	32151,0	20281,7	-11869,3
Цукрові буряки	13967,7	10204,5	9150,2	10853,9	8758,9	-2095,0
Соняшник	14165,2	15254,1	13110,4	16392,4	10560,5	-5831,9
Соя	4460,8	3698,7	2797,7	3493,2	3692,8	+199,6
Ріпак	2750,6	3280,3	2557,2	2938,9	3249,2	+310,3
Тваринництво (тис. тонн)						
Худоба та птиця вирощування, всього	3368,2	3445,5	3409,3	3329,8	2974,8	-355,0
велика рогата худоба	564,7	556,4	537,5	475,1	383,4	-91,7
свині	965,6	966,9	966,7	971,2	874,0	-97,2
птиця всіх видів	1770,2	1859,3	1845,7	1825,4	1670,0	-155,4
Молоко	10064,0	9663,2	9263,6	8714,0	7642,4	-1071,6
Яйця, млрд шт.	16,13	16,68	16,17	14,1	11,7	-2,4

Джерело: сформовано авторами за [11].

(12,3%), яєць – на 2,4 млрд шт. (17%). Загальна сума прямих і непрямих збитків, завданих аграрному сектору України в 2022 році, становить 41,1 млрд дол. США [12].

Важливого значення набуває питання вибору шляхів відновлення й подальшого розвитку сільського господарства, що зумовлено підготовкою вступу України до Європейського Союзу, де сільськогосподарське виробництво на 97% представлене малими і середніми фермерськими господарствами. Водночас в Україні структура сільського господарства характеризується такими полярними господарськими системами, як індивідуальний сектор з орієнтацією на традиційні товари і внутрішній споживчий ринок для забезпечення внутрішньої продовольчої безпеки та корпоративний сектор, орієнтований на постійне розширення монокуль-

турного виробництва й нарощення експорту продукції.

Причина такого стану криється у спрямуванні вектору функціонування і розвитку українського аграрного сектору на великі агрохолдинги, які на державному рівні відстоюють свій економічний інтерес і формують податкову та законодавчу політику України. В основному агрохолдинги орієнтовані на: виробництво й експорт зернових і олійних, соняшникової олії, цукру, соєвої олії, кормів, яєць і яєчних продуктів; птахівництво, експорт м'яса птиці; свинарство; скотарство; м'ясопереробку; послуги зберігання, логістики та дистрибуції. Земельний банк агрохолдингів становить 6,9 млн га, або 19,2% площі ріллі, де 100 найбільші з них обробляють від 510 до 11,2 тис. га [13].

Хоча офіційної статистика з питань діяльності агрохолдингових ком-

2. Переваги й недоліки великотоварного аграрного бізнесу в Україні

№ з-п	Переваги	№ з-п	Недоліки та проблеми
1	2	3	4
Економічні			
1	виробництво великих обсягів товарів для зовнішніх ринків, побудова раціональних логістичних зв'язків, зниження транспортних витрат, забезпечення валютних надходжень до країни	1	комерціалізація і монокультуризація аграрного сектору з низькою доданою вартістю, недосконалою конкуренцією та олігополією
2	заміщення праці капіталом, інтенсифікація виробництва на сучасній інформаційно-технологічній базі	2	низька мотивація праці при високій кваліфікації кадрів
3	багатофункціональність виробництва продукції, надання послуг, переробки сільськогосподарської продукції	3	ускладнення управління та передбачуваності управлінських процесів, підвищення рівня трансакційних витрат
4	впровадження сучасних технологій виробництва, зниження собівартості продукції та підвищення її конкурентоспроможності	4	значний економічний тиск на дрібних і середніх товаровиробників можливістю впливати на закупівельні ціни сільськогосподарської продукції
5	отримання значних податкових пільг і висока можливість кредитування	5	
6	можливість залучення закордонних фінансових ресурсів	6	переважно низька капіталізація виробництва, малопродуктивне використання доходів
Соціальні			
		7	низька соціальна орієнтація щодо відтворення робочої сили, підготовки кваліфікованих кадрів
		8	незначна кількість соціальних програм
		9	сплата податків за місцем реєстрації материнської компанії, а не до місцевих бюджетів
		10	скорочення зайнятості в сільськогосподарському виробництві
Екологічні			
		11	нехтування принципами сівозмін, сприяння поширенню хвороб рослин, погіршенню якості ґрунтів
		12	значний загальний негативний вплив на екологічний стан навколишнього природного середовища

Джерело: розробка авторів.

паній не ведеться і дані збираються з різних джерел, у т.ч. публікацій, методом спостереження встановлено переваги й недоліки в діяльності великих господарських структур холдингового типу (табл. 2).

Водночас для визначення ефек-

тивності діяльності агрохолдингів значного поширення набув показник EBITDA (від англ. Earnings before Interest, Taxes, Depreciation and Amortization) – аналітичний показник, який визначається за обсягом прибутку до вирахування витрат за

банківськими відсотками і сплатою податків та амортизаційних відрахувань.

В агрохолдингових компаніях України EBITDA становить від 350 до 400 дол. США на 1 га, що значно менше від близько 1 100 дол. США у фермерських господарствах США і Польщі та 2 400 дол. США на 1 га у Франції. Отже, обсяги земельного банку не завжди пропорційно впливають на ефективність підприємства. Масштаб виробництва важливий до певного розміру. Оптимальний масштаб у зерновому виробництві перебуває в межах 6–7 тис. га, після чого ефект масштабу зникає і трансакційні, управлінські витрати стають тягарем для подальшого розвитку [14].

Попри доходи від підприємницької діяльності агрохолдинги монополізують також державну підтримку всього аграрного сектору. У формі значних податкових пільг і субсидій підтримка сільського господарства в Україні спрямовується на великі підприємства. До війни 5–10% найбільших сільськогосподарських підприємств забирали 70–80% загальнонаціональних коштів, направлених на підтримку сільського господарства [15], що поставило малих виробників у невигідне положення відносно їх розвитку та економічного зростання. Сума дотацій для фермерів останніми роками не перевищує 15–25 грн на гектар. У світі цей показник коливається від 250 до понад 400 євро, а в Європі становить приблизно 300 євро на гектар.

При цьому ООН у 2019 році проголосила період до 2028 «десятиліттям сімейних фермерських господарств» і розробила загальний план дій, який пропонує міжнародній спільноті докладні рекомендації з надання

підтримки сімейним фермерським господарствам. За формою організації вони становлять 90% усіх аграрних господарств Світу і виробляють понад 85% обсягів агропромислової продукції. ООН підкреслює, що ведення сімейного фермерського господарства відкриває унікальну можливість для формування продовольчої безпеки, поліпшення засобів до існування, більш раціонального розпорядження природними ресурсами, охорони навколишнього середовища та досягнення сталого розвитку, особливо в сільських районах [16].

Сучасні вітчизняні фермерські господарства є наслідком тривалого процесу становлення, в результаті якого відбувалися зміни щодо бачення ролі цього суб'єкта аграрного виробництва у розвитку галузі, а також його впливу на характер і стимулювання розбудови сільських територій. На даному етапі діяльність фермерських і особистих селянських господарств, яка здійснюється на товарних засадах, тісно інтегрована у систему аграрного виробництва зі своїми перевагами, недоліками і проблемами (табл. 3).

Пошук нових форм і напрямків реалізації власного потенціалу стає невід'ємним складником конкурентоспроможного функціонування фермерських господарств у системі вітчизняного аграрного виробництва, а їх соціальною місією – забезпечення самозайнятості населення і збереження села за рахунок формування фермерського укладу.

Потреба в організації самозайнятості на селі, інституціоналізація сімейних фермерських господарств, розвиток виробництва нішевих сільгоспкультур тощо зумовила відновлення інтересу громадян України до

3. Переваги й недоліки фермерства в Україні

№ з-п	Переваги	№ з-п	Недоліки та проблеми
1	2	3	4
Економічні			
1	виробництво багатьма виробниками товарів на місцевий споживчий ринок для локальної продовольчої безпеки	1	низька державна фінансово-кредитна підтримка розвитку фермерських господарств та участь у грантах
2	забезпечення власного існування виробника, взаємодопомоги і досконалої внутрішньогалузевої конкуренції	2	ведення і розвиток господарства за низьких доходів у вигляді пересічної оплати праці
3	збереження і розвиток локальних ринків і ланцюгів постачання продовольства в умовах воєнних дій і масштабних природних катаклізмів	3	низький рівень діджиталізації підприємницької діяльності у сфері маркетингу, обслуговування клієнтів для задоволення попиту на ринку
4	формування підвалин для розвитку кооперації у виробничій, постачальницько-збутовій, локальній переробній та продовольчій діяльності	4	незначна кількість фермерських господарств в одній місцевості, розпорошеність і віддаленість господарств утруднює кооперування
5	оперативне ухвалення управлінських рішень в умовах сімейної самоорганізації	5	високі ризики прорахунків в оптимізації і раціоналізації рішень
6	гнучкість переходу від традиційних зернових і технічних культур до нетрадиційних і нішевих	6	складність перебудови (модернізації) технологічних процесів виробництва без належних технічних засобів
Соціальні			
7	мотивація до продуктивної праці	7	нижча продуктивність праці ніж у середніх і великих підприємствах
8	можливість створення фермерського господарства за бажанням однієї особи	8	брак грошових коштів для матеріально-технічного забезпечення
10	можливість набуття виробничого досвіду і підготовки кадрів у сім'ї	10	наступність поколінь у сприйнятті сільськогосподарської діяльності
11	створення робочих місць в сільській місцевості, збереження способу життя сільськогосподарських товаровиробників, які виробляють все потрібне для життя	11	нижча середньої заробітна плата, ведення натурального господарства при низькому рівні спеціалізації і продуктивності виробництва
12	розвиток сільських територій, збереження сільської поселенської мережі, інфраструктури села	12	фінансова обмеженість щодо модернізації населених пунктів та надання послуг місцевому населенню
13	збереження сільського способу життя, сільської ментальності, мови, традицій, загальної автохтонної культури, характерної лише для цього соціуму	13	низький рівень проведення колективних культурних заходів, фестивалів, художньої самодіяльності, формування гуртків творчості молоді
Екологічні			
14	висока екологічність продукції	14	підвищення собівартості виробництва такої продукції
15	збереження рекреаційно-оздоровчого та екологічно чистого середовища	15	незацікавленість у формуванні бренду території та розвитку зеленого туризму

Джерело: розробка авторів.

фермерської діяльності, яка базується на праці фермера і членів його родини. Водночас тренд працевзбезпеченості у фермерських господарствах відповідає тенденції поступового заміщення праці капіталом, вказує на загальну інтенсифікацію сільськогосподарського виробництва й підвищення конкурентоспроможності виробленої продукції. А подальший перехід до створення інтегрованих утворень кооперативного типу на базі фермерських господарств сприятиме багатогалузевому розвитку цього сегменту, відходу фермерів від консервативного способу ведення господарської діяльності, який передбачає переважно зерново-соняшниковий напрям спеціалізації в рослинництві із незначною активністю в галузях тваринництва.

Отже, довоєнні успіхи корпоративного сегмента сільського господарства щодо технічного прогресу, зростання продуктивності праці, масштабів виробництва й експорту, спрямованого на перевищення позначки забезпечення продовольством понад 400 млн осіб населення світу, супроводжувалися значними соціальними й екологічними втратами для країни. У свою чергу, війна надзвичайно ускладнила функціонування та сільськогосподарську діяльність великотоварного виробництва, розкрила додаткові негативні наслідки агрохолдингової моделі українського сільського господарства через екологічні катастрофи на корпоративних тваринницьких комплексах, ускладнення зі зберіганням і реалізацією продукції.

В умовах воєнних дій першочерговим завданням українського аграрного сектору стало надійне забезпечення населення сільськогосподарською продукцією та продовольством. Саме фермери й особисті селянські госпо-

дарства продемонстрували свою ключову роль у збереженні та розвитку локальних ринків і ланцюгів постачання продовольства в регіонах.

Практикою було підтверджено висновок класичної аграрної економічної теорії, що основою стійкості дрібного сільського господарства є не економічні переваги його над великим господарством, а та поважна обставина, що велике господарство провадиться як капіталістичне підприємство заради прибутку і ренти, а дрібне – для забезпечення існування самого виробника [15].

Гостро постає питання нової повоєнної аграрної політики України з урахуванням вимог ЄС, оскільки у відновленні аграрного сектору України окреслюються два можливі сценарії вибору подальшого розвитку. Перший передбачає відновлення довоєнної сільськогосподарської структури і продовження політики подальшої надмірної підтримки агрохолдингів. Однак такий сценарій був би однозначно несприятливим для держави й суспільства.

Другий сценарій передбачає зміну аграрної політики, перетворення її на більш дружню до сімейних ферм, на сталу та побудовану на забезпеченні рівних прав на розвиток для всіх груп суб'єктів, які беруть участь у сільськогосподарському виробництві, включно з прозорим і справедливим доступом до сільськогосподарських та інших земель, виробничих ресурсів, вільним доступом до збуту й конкуренцією на справедливій основі.

Наслідком запровадження цих підходів має стати зміна аграрної структури, що дозволить сімейним фермам використовувати свій виробничий потенціал для створення суспільних благ і місцевого розвитку, а також

сприятиме забезпеченню адаптації аграрної структури України до Євро-союзу.

У ЄС існує близько 118 програм розвитку сільської місцевості, проте більшість зосереджена на розвитку саме сімейного фермерства, наприклад консультативна служба підтримки малих господарств; система кредитування, пільгова податкова система, підтримка розвитку виробництва, до-тування оплати праці в неблагопо-лучних (гірських) районах, підтримка фермерських ринків, контроль за роз-поділом сільськогосподарських угідь тощо [17].

Такий сценарій відродження сіль-ського господарства й сільських тери-торій в Україні потребує побудови но-вої інституційної системи підтримки внутрішньої продовольчої безпеки, реалізації євроорієнтованої аграрної політики, відповідального стратегіч-ного планування й моніторингу ситу-ації в галузі та збирання відповідних даних.

Для членства в ЄС необхідно за-безпечити передбачуваність і довші періоди планування розвитку фер-мерських господарств у повоєнний період за аналогією із п'ятирічним бюджетним плануванням у САП ЄС. Відповідно до європейських ціннос-тей слід змінити законодавство у сфе-рі земельних відносин (ринку землі), оподаткування сільського gospodar-ства й соціального забезпечення, в розбудові систем реєстрації та звіт-ності аграрних виробників і моніто-рингу розвитку сільських територій, а також у формуванні моделей коопера-ції між сільськогосподарськими орга-нізаціями й фермерами тощо.

Важливе оновлення концептуаль-них, часових, ресурсних підходів і нормативного закріплення орієнтирів

розвитку фермерських господарств. При цьому можливі такі напрями підтримки фермерів: операційна під-тримка і компенсації втрат через вій-ну; включення розвитку фермерства у план відбудови України з окремим ви-світленням у ньому питань виділення та розподілу коштів за програмами державної підтримки для фермерів.

Висновки та перспективи по- дальших досліджень.

Воєнна російська агресія спри-чинила істотні трансформаційні зру-шення у сільському господарстві України, що супроводжувалися знач-ними втратами матеріально-техніч-них засобів і продукції сільськогоспо-дарського виробництва.

Структура сільського gospodar-ства чітко окреслилася двома поляр-ними системами індивідуального і корпоративного секторів, які від-різняються між собою масштабами виробництва, цілями, завданнями, перевагами і недоліками, а в умовах воєнних дій виявили суттєві розбіж-ності у збереженні локальних ринків і забезпеченні місцевого населення продовольством.

Відповідно до рекомендацій ООН щодо заходів з надання підтримки сі-мейним фермерським господарствам Україні доцільно відреагувати розро-бленням Національного плану дій з розвитку фермерства.

Наслідком повоєнної відбудови вітчизняного аграрного сектору в умовах наближення вступу до ЄС має стати зміна аграрної політики Укра-їни відносно подальшого розвитку фермерських господарств відповідно до спільної аграрної політики роз-витку сільського господарства і сіль-ських територій Євро-союзу.

Для забезпечення доступу фермерських господарств до земельних ресурсів необхідно унормувати діяльність агрохолдингів, поширити норми антимонопольного законодавства на ринок оренди земель сільськогосподарського призначення.

Для зниження рівня безробіття в сільській місцевості слід ввести норматив кількості робочих місць на гектар земель сільськогосподарського призначення, при недотриманні якого встановити плату агрохолдингам у Фонд державного соціального страхування на випадок безробіття.

Для встановлення належного суспільного контролю за діяльністю агрохолдингів необхідно запровадити офіційну статистику у межах окремої групи статистичної звітності для агрохолдингових груп.

Список використаних джерел

1. Cheremisina, S., Rossokha, V., Mazureneko, O., Selinnyi, M., Tomashevskaya, O. (2022). The Grain Market of Ukraine: Actual State, Current Problems, and Development Prospects. *Economic Studies Journal (Ikonomicheski Izsledvania)*. 2022. 31(8). P. 173-188. URL: https://www.iki.bas.bg/Journals/EconomicStudies/2022/2022-8/09_Svitlana-Cheremisina.pdf
2. Youzhu Zhao, Qiuxiang Jiang and Zilong Wang. The System Evaluation of Grain Production Efficiency and Analysis of Driving Factors in Heilongjiang Province. *Water*. 2019. 11. 1073. DOI:10.3390/w11051073.
3. Preeti Kapuria and Roshan Saha. Resource Use Efficiency and Productivity: An Analysis of India's Food Grain Sector. *ORF Occasional Paper*. 2020. No. 229. Observer Research Foundation.
4. Tireuov K., Mizanbekova S., Kalykova B., Nurmanbekova G. Towards food security and sustainable development through enhancing efficiency of grain industry. *Entrepreneurship and Sustainability*. 2018. Issues 6(1): 446- 455. URL: [http://doi.org/10.9770/jesi.2018.6.1\(27\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2018.6.1(27)).
5. Кернасюк Ю. Чи буде розвиток тваринництва в Україні. *Агробізнес сьогодні*. 2019. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/14394-chy-bude-rozvytok-tvarynnystva-v-ukraini.html>
6. Eeswaran R., Nejadhashemi A.P., Faye A., Min D., Prasad P.V.V., Ciampitti I.A. Current and Future Challenges and Opportunities for Livestock Farming in West Africa: Perspectives from the Case of Senegal. *Agronomy*. 2022. 12.1818. URL: <https://doi.org/10.3390/agronomy12081818>.
7. Agus A., Mastuti Widi T.S. Current situation and future prospects for beef cattle production in Indonesia – A review. *Asian-Australas J Anim Sci*. 2018. 31(7):976-983. DOI: 10.5713/ajas.18.0233. Epub 2018 May 31. PMID: 29879813; PMCID: PMC6039328.
8. D. Enahoro, S. Bahta, C. Mensah, S. Oloo & K.M. Rich. Current and future trade in livestock products. *Rev. Sci. Tech. Off. Int. Epiz*. 2021. 40 (2). URL: <https://doi.org/10.20506/rst.40.2.3232/>
9. Ijaz M., Yar M.K., Badar I.H., Ali S., Islam M.S., Jaspal M.H., Hayat Z., Sardar A., Ullah S. and Guevara-Ruiz D. Meat Production and Supply Chain Under COVID-19. Scenario: Current Trends and Future Prospects. *Front. Vet. Sci*. 2021. 8:660736. DOI: 10.3389/fvets.2021.660736.
10. John Baffes and Peter Nagle. How to mitigate the impact of the war in Ukraine on commodity markets. 2022. URL: <https://blogs.worldbank.org/developmenttalk/how-mitigate-impact-war-ukraine-commodity-markets>.
11. ЛупенкоЮ.О., Нечипоренко О.М., Грищенко О.Ю. та ін. *Виробництво сільсько-*

- господарської продукції в Україні, очікуване у 2022 році. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2022. 28 с.
12. Збитки агросектору України від війни склали понад 40 млрд доларів: уряд запускає програми підтримки виробників. 2023. URL: https://lb.ua/blog/infosecurity_institute/542993_zbitki_agrosektora_ukraini_vid_viyini.html
13. Агрохолдинги України. Трипілля. URL: <https://tripoli.land.ua/agrokholdingi-ukrainy>
14. Нів'євський О. Про популізм під назвою «Фермерство – як основа аграрного устрою України». Agroportal. 2018. URL: <https://agroportal.ua/blogs/o-populizme-pod-nazvaniem-fermerstvo-kak-osnova-agrarnogo-stroya-ukrainy>
15. Бородіна О. Сільське господарство України в умовах воєнного стану: уроки для суспільства і політиків. Національна академія наук України. 2022. URL: <https://www.nas.gov.ua/EN/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9288>
16. ООН оголошує початок Десятиліття сімейних фермерських господарств. Landlord. 2019. URL: <https://landlord.ua/news/oon-oholoshuie-pochatok-desiatyilittia-simeinykh-fermerskykh-hospodarstv/>
17. Одаренко К. Мале фермерство в Україні, навіщо потрібно і як розвивати? Lb.ua. 2021. URL : https://lb.ua/blog/katerina_odarchenko/497135_male_fermerstvo_ukraini_navishcho.html
- Studies/2022-8/09_Svitlana-Cheremisina.pdf.
2. Youzhu Zhao, Qiuxiang Jiang and Zilong Wang. (2019). The System Evaluation of Grain Production Efficiency and Analysis of Driving Factors in Heilongjiang Province. Water, 2019, 11, 1073. doi:10.3390/w11051073.
3. Preeti Kapuria and Roshan Saha. (2020). Resource Use Efficiency and Productivity: An Analysis of India's Food Grain Sector. ORF Occasional Paper. 2020, 229.
4. Tireuov, K.; Mizanbekova, S.; Kalykova, B.; Nurmanbekova, G. (2018). Towards food security and sustainable development through enhancing efficiency of grain industry. Entrepreneurship and Sustainability, 6(1), 446-455. doi:10.9770/jesi.2018.6.1(27).
5. Kernasyuk, Yu. (2022). Chy bude rozvytok tvarynnycztva v Ukrayini [Will there be development of animal husbandry in Ukraine]. Agrobines сьогодні. Retrieved from: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/14394-chy-bude-rozvytok-tvarynnytstva-v-ukraini.html> [In Ukrainian].
6. Eeswaran, R., Nejadhashemi, A.P., Faye, A., Min, D.; Prasad, P.V.V.; Ciampitti, I.A. (2022). Current and Future Challenges and Opportunities for Livestock Farming in West Africa: Perspectives from the Case of Senegal. Agronomy, 2022, 12,1818. doi:10.3390/agronomy12081818.
7. Agus, A., Mastuti Widi, T.S. (2018). Current situation and future prospects for beef cattle production in Indonesia – A review. Asian-Australas J Anim Sci, 31(7):976-983. doi: 10.5713/ajas.18.0233.
8. Enahoro, D., Bahta, S., Mensah, C., Oloo, S. & Rich, K.M. (2021). Current and future trade in livestock products. Rev. Sci. Tech. Off. Int. Epiz., 40 (2). doi:10.20506/rst.40.2.3232/.
9. Ijaz, M., Yar, M.K., Badar, I.H., Ali, S., Islam, M.S., Jaspal, M.H., Hayat, Z., Sardar,

References

1. Cheremisina, S., Rossokha, V., Mazurenko, O., Selinnyi, M., Tomashevskaya, O. (2022). The Grain Market of Ukraine: Actual State, Current Problems, and Development Prospects. Economic Studies Journal (Ikonomicheski Izsled-vania), 31(8), 173-188. Retrieved from <http://www.iki.bas.bg/Journals/Economic>

- A., Ullah, S. and Guevara-Ruiz, D. (2021). Meat Production and Supply Chain Under COVID-19. Scenario: Current Trends and Future Prospects. *Front. Vet. Sci.*, 8:660736. doi: 10.3389/fvets.2021.660736.
10. John Baffes and Peter Nagle. How to mitigate the impact of the war in Ukraine on commodity markets. 2022. Retrieved from <https://blogs.worldbank.org/developmenttalk/how-mitigate-impact-war-ukraine-commodity-markets>.
11. Lupenko, Yu.O., Nechyporenko, O.M., Gryshchenko, O.Yu. et al. (2022). Vyrobnycztvo silskogospodarskoyi produkciyi v Ukraini, ochikuvane u 2022 roci [Production of agricultural products in Ukraine, expected in 2022]. Kyiv : NNCz «IAE» [In Ukrainian].
12. Zbytky agrosektoru Ukrainy vid viyny sklaly ponad 40 mlrd dolariv: uryad zapuskaye programy pidtrymky vyrobn`kiv (2023). [The losses of the agricultural sector of Ukraine from the war amounted to more than 40 billion dollars: the government launches programs to support producers]. Agroportal. Retrieved from https://lb.ua/blog/infosecurity_institute/542993_zbitki_agrosektora_ukraini_vid_viyni.html [In Ukrainian].
13. Agrokholydnyg Ukrainy. (2022). [Agroholdings of Ukraine]. Tripillia. Retrieved from <https://tripoli.land.ua/agrokholidngi-ukrainy> [In Ukrainian].
14. Nivyevsyij, O. (2018). Pro populizm pid nazvoyu «Fermerstvo – yak osnova agrarnogo ustroyu Ukrainy» [About populism under the title «Farming as the basis of the agrarian system of Ukraine»]. Agroportal. Retrieved from <https://agroportal.ua/blogs/o-populizme-pod-nazvaniem-fermerstvo-kak-osnova-agrarnogo-stroya-ukrainy> [In Ukrainian].
15. Borodina, O. (2022). Silske gospodarstvo Ukrainy v umovah voyennogo stanu: uroky dlya suspilstva i politykiv [Agriculture of Ukraine under martial law: lessons for society and politicians]. Nacionalna akademiya nauk Ukrainy. Retrieved from <https://www.nas.gov.ua/EN/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9288> [In Ukrainian].
16. OON ogoleshuye pochatok Desyatylyttya simejnyh fermerskyh gospodarstv. (2019). [The UN announces the beginning of the Decade of Family Farming]. Landlord. Retrieved from <https://landlord.ua/news/oon-oholoshuie-pochatok-desiatiylittya-simeinykh-fermerskykh-hospodarstv/> [In Ukrainian].
17. Odarenko, K. (2021). Male fermerstvo v Ukraini, navishho potribno i yak rozvyvaty? [Small farming in Ukraine, why is it necessary and how to develop it]. Retrieved from https://lb.ua/blog/katerina_odarchenko/497135_male_fermerstvo_ukraini_navishcho.html [In Ukrainian].

Nechyporenko O., Rossokha V. (2023).

CONCEPTUAL BASIS OF POST-WAR TRANSFORMATIONS OF AGRICULTURE OF UKRAINE

BIOECONOMY AND AGRARIAN BUSINESS, 14(2): 113-125

[https://doi.org/10.31548/economics14\(2\).2023.113](https://doi.org/10.31548/economics14(2).2023.113)

Abstract. *Stable and efficient functioning of agriculture has gained priority importance in ensuring food independence of the country. However, the Russian military invasion and temporary occupation of part of the territory of Ukraine caused significant destructive consequences in the agricultural sphere. The purpose of the article is to analyze the state of agriculture during the war and outline the structural transformation during the post-war reconstruction period. The task is outlined by determining the amount of losses in the agricultural sector from Russian aggression*

and choosing the vector of transformational shifts in its post-war reconstruction and further development. The empirical base includes information from the Institute of Agrarian Economics, the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine, scientific and review publications. Theoretical and applied processing of information is based on tabular methods - to build series of production dynamics and outline agricultural production management systems; methods of system analysis - for comparative characteristics of the functioning of the individual and corporate sectors of agriculture, identifying the causes and consequences of the problematic situation in the industry; abstraction - to highlight the most essential signs, properties and connections that characterize the development of the agricultural sector; substantiation and generalization - to establish the regularities of the further development of agriculture. As a result of the study, it was established that the agricultural sector of Ukraine's economy suffered significant losses from hostilities. The advantages and disadvantages of the individual and corporate sectors of agriculture are substantiated. The advantages and disadvantages of the corporate sector or wholesale agrarian business in Ukraine are presented on the example of the functioning of agricultural holdings. The advantages of the individual sector in ensuring the domestic consumer market have been proven. The ways of post-war reconstruction of agriculture based on the principles of farming in accordance with the recommendations of the UN and the common agrarian policy of the European Union are substantiated.

Key words: *agriculture; military actions; corporate sector; individual sector; farming, development.*
